

ניל מנוסי

עדיין בגלות ישמעאל

פורסם ב"מקור ראשון", מוסף שבת

מוכרת היא החידה לגבי סוד כוחה הפלאי של ברית המילה, שדור אחר דור של יהודים שאינם שומרי תורה ומצוות כלל ממשיכים להנהיג אותה. אך חידה זו הולכת ומתחלפת בחידה חדשה: מה הסיבה לכך שיותר ויותר מאותם יהודים, בעיקר ישראלים, מחליטים בימינו להפסיק פתאום להנהיג את ברית המילה, וזאת למרות אותו כח ששימר אותה עד כה?

מי שרגיש למשקלה ומטעניה של ברית המילה, ודאי צופה בהתפתחות זו בכאב. לנגד עיניו הוא רואה את החברה הציונית הופכת לפוסט-ציונית, וממנה לפוסט-יהודית, הולכת ומאבדת כל קשר עם עברה. בפרט הוא עשוי להשתומם נוכח העובדה, שהדברים מתרחשים דוקא בארץ, ודוקא בצל העימות הנורא עם שכנינו, דברים האמורים, כך נדמה לו, רק לחזק את הזהות היהודית. אולם אין די בכאב אם ברצוננו לעמוד על טיבו האמיתי של תהליך זה, וכן על המסר החשוב שהוא מבקש לאותת לנו. יש לנסות ולבררו לעומקו.

דם פסח ודם מילה

שאלה זו נוגעת לנו דווקא עכשיו, ערב חג הפסח. התורה מצביעה על קשר הדוק בין ברית המילה לפסח, המופיע כבר בציווי על הבאת קורבן הפסח:

וְכִי יָגֹר אֶתֶּדָּגָר וְעֵשָׂה פֶסַח לֵהּ הַמּוֹל לֹא כֹל זָכָר וְאִזָּא יִקְרַב לַעֲשׂוֹתוֹ וְהָיָה כְּאֶזְרַח הָאָרֶץ וְכָל עֶרְלָא לֹא יֵאָכֵל בּוֹ (שמות יב מג-מח)

ארבעה ימים קודם הבאת קורבן הפסח מצוים בני ישראל למול את כל הערלים שבקרבם, כהכנה וכתנאי להשתתפות באכילת הקרבן. המדרש מבאר מעט יותר את הקשר בין שתי המצוות:

הגיע שבועתו שנשבע הקב"ה לאברהם שיגאל את בניו, ולא היה בידם מצות שיעסקו בהם כדי שיגאלו, שנאמר "שְׂדֵימִי לְכֹנֵן וְשִׁעְרֵי צִמָּח וְאֶתֶּ עֵרֶם וְעֶרְיָהּ וְגו'" [יחזקאל טו ז] – ערום מכל מצוות. נתן להם הקב"ה שתי מצוות: דם פסח ודם מילה, שיתעסקו בהם כדי שיגאלו. שנאמר "וְאֶעֱבֹר עֲלֵיךָ וְאֶרְאֶה מִתְבוֹסֵסֶת בְּדַמֵּיךָ וְאֶמַּר לָךְ בְּדַמֵּיךָ חַיִּי וְאֶמַּר לָךְ בְּדַמֵּיךָ חַיִּי" [שם ו]. (מכילתא מסכת דפסחא ה)

דם הפסח ודם המילה מתערבבים כאן פתאום, ומצויירים כמפתח לחיים החדשים המצפים לנפלט מדמיה העכורים של ערוות הארץ, מצרים. ואמנם, ישנו חוט מקשר בין המצוות: שתיהן עוסקות בהשלמתם של לבושים חיצוניים המשעבדים אותנו, ובגילוי זהותנו העצמית והפנימית. הסרת העורלה מבטאת ברמה הפרטית את שבירת קליפת הגלות שקורבן הפסח ביטא ברמה הלאומית (ידוע שהשה שהוקרב היה מושא לעבודה זרה מצרית שגם ישראל היו שטופים בה, ובאמצעות הקורבן הצליחו למשוך ידיהם ממנה).

יותר לענייננו, המילה והפסח נקשרים שוב ארבעים שנה מאוחר יותר, בפתח כניסה לארץ ישראל. בהגיעם לערבות יריחו, מל יהושע את בני ישראל בחרבות צורים, וארבעה ימים מאוחר יותר נחוג חג הפסח (יהושע ד-ה). שתי המצוות שקיבלו ביציאה ממצרים הופכות לשתי המצוות הראשונות המקויימות עם הכניסה לארץ.

אך חז"ל מלמדים אותנו שהבדל משמעותי שרר בין האירוע השני לראשון, המחייב אותנו להבינו לא כתמונת-מראה שלו, כי אם כשלב נוסף בהתפתחות. הגמרא (יבמות עא:) מסבירה כי ציווי ה' ליהושע – "עֲשֵׂה לְךָ חֲרֻבוֹת צָרִים וְשׁוּב מִלְּאֵל שְׁנִית" – מתכוון לפריעת המילה, השלב השני של ברית המילה המוכרת לנו (בו נחשפת העטרה), שלא ניתן לאברהם אבינו וממילא גם לא בוצע בשעת יציאת מצרים. דווקא יהושע, כובש הארץ, הוא שזכה להשלים את מצוות ברית המילה, ולשכללה לדרגה שאברהם אבינו ומשה רבנו לא השיגו קודם לכן.

ניתן היה לסבור שהפריעה אינה אלא תוספת קלה למצווה. בכל זאת, ה' מדגיש באוזני יהושע בגלגל שרק "היום", ברגע הוספת הפריעה למילה, ארבעים שנים תמימות אחרי היציאה מארץ מצרים, "גְּלוֹתֵי אֶת חֲרֻפַּת מִצְרַיִם מֵעֲלֵיכֶם" (ה ט). כמו כן, עמדת ההלכה לגבי הפריעה תקיפה ביותר: "מל ולא פרע את המילה", מבהירה הגמרא, "כאילו לא מל" (שבת קלז ע"ב). מנין המשקל הזה לשלב השני ולכאורה השולי של ברית המילה?

בין מילה לפריעה

על מנת להבין את חשיבות הפריעה יש להתבונן מעט בתהליכים הרוחניים שמצוות המילה מייצגת. לפי החסידות, המילה הגשמית משמשת כדוגמא לאופן בו ניתן להסיר עורלת הלב שבתוך הנפש (מכאן שהעיון בפשר ברית המילה תקף באופן שווה לגברים ונשים כאחד). כך מסביר ר' שניאור זלמן בספר התניא את ההבדל בין מילה לפריעה בעבודה פנימית:

והנה במילה יש שני בחינות, מילה ופריעה, שהן ערלה גסה וקליפה דקה. וכן בערלת הלב יש גם כן תאוות גסות ודקות, מילה ופריעה. ומל ולא פרע כאילו לא מל, מפני שסוף סוף עדיין נקודת פנימית הלב היא מכוסה בלבוש שק דק בבחינת גלות ושביה. (אגרת הקדש ד)

את הלב מכסות, אם כן, שתי דרגות של עורלה. הערלה הגסה מייצגת את ה"תאוות הגסות", כלומר את הפגמים היותר 'גשמיים' ובוטים. היא פונה החוצה ויונקת כוחה מהסביבה, וניכר ממראה שהיא לא שייכת למהותו הפנימית של האדם. הסרתה היא תפקידה של המילה, המהווה לפיכך פעולה נוקבת והחלטית, המתגברת בבת-אחת על רוב-רובם של המכשולים ויוצרת רושם כללי של מצב מתוקן. אך כאשר מדייקים בבחינת התוצאה מגלים, כי קליפה דקה עוד נותרה. את עורלה זו, שאינה חשופה לעולם החיצון ולכן נעדרת את הקושי והחספוס המצופים, קשה יותר לזהות כעורלה. היא מייצגת את התאוות הדקות, כלומר הפגמים היותר 'רוחניים' ופנימיים, ומכיון שהיא קרובה יותר ללבנו של האדם מהווה רקמה אחת עמו. למענה נדרשת פריעה – הפרדה זהירה ומחושבת שלה מהלב. מילה ללא פריעה, אף כי מבחינה כמותית היא פותרת את רוב הבעיה, בעצם מותירה את האדם, מבחינה איכותית, ערל כבתחילה, רחוק כתמיד מטבעו האמיתי.

למעשה, מציאותו של מי שמל ולא פרע היא במובן מסוים גרועה יותר משל מי שלא מל כלל. אף כי הוא נפטר מהעורלה הגסה נוספה לו בעיה חדשה: האשליה שאין לו יותר עורלה, ושזה מכבר הוא הזדכך. הערל, גם אם הוא אינו מעוניין כלל במילה, לפחות מודע לזה שהוא עדיין לא עשה אותה. אך מי שמל ולא פרע משוכנע לגמרי שכל העבודה מאחוריו, בזמן שהחלק הקשה באמת, העורך הברור פנימי של מידותיו, עוד לא החל.

האשליה שדי במילה ללא פריעה, המדחיקה את קיומה של הקליפה הדקה, מבוטאת בדמותו של ישמעאל. ישמעאל משמר את מורשת אביו, ומל את ילדיו בגיל שלוש-עשרה מבלי לפרוע (וכך אמנם נראית המילה המוסלמית עד היום). ספר הזוהר מתאר דו-שיח בין שרו של ישמעאל לבין הקב"ה בנושא זה:

ארבע מאות שנה עמד אותו ממונה על בני ישמעאל וביקש מלפני הקב"ה. אמר לו: "מי שנימול יש לו חלק בשמך"? אמר לו: "כן". אמר לו: "והרי ישמעאל נימול, ולא עוד, אלא שנימול בגיל שלוש-עשרה שנים! מדוע אין לו חלק בד כמו יצחק"? אמר לו: "זה נימול כיאות כתיקונו וזה לה כד, ולא עוד, אלא שאלו מתדבקים בי כיאות בשמונה ימים, ואלו רחוקים ממנו עד כמה ימים". (זוהר ח"ב לב א)

שרו של ישמעאל, כך נדמה, אינו מודע כלל לקיומה של עורלה נוספת ולאפשרות פריעתה. הוא שבו באשליה שאם מל אז מל, גם אם לא הוסיף פריעה, ולכן לא מבין מה יתרון יצחק עליו. ומכיון שאינו מכיר את הפריעה, ממילא נדמה לו כי עניינה העיקרי של המילה הוא הכנעת הגוף והעמידה בסבל, ולכן הוא מציג את העובדה שישמעאל מל בגיל שלוש-עשרה, ולכן סובל יותר, כראיה לסוג של הידור מצווה (כידוע, משמעותה של המלה 'איסלאם' היא הכנעה). תשובת הקב"ה לישמעאל – שמילתו אינה "כתיקונה", ושהגיל המאוחר רק מעיד על מרחק – נועדה למעשה להבהיר לו שכח ההכנעה, שעניינו בעצם התרחקות מה', לא הוא שמרשים אותו, אלא דווקא הביורר העדין הבא בעקבותיו, והמביא לדבקות בו. הקב"ה אינו חפץ בביריונים המפגינים את כוחם, כולל ביריוני-רוח המתחרים עם עצמם על השליטה בגוף, אלא באנשים היוצאים מעצמם ומקדישים עצמם אליו.

גלות ישמעאל

ספר הזוהר ממשיך ומסביר, שאף שישמעאל הורחק מדבקות בה', מילתו החלקית זיכתה אותו בפיצוי: שליטה על ארץ הקודש ועיכוב מסירתה לבני ישראל. ובמקום אחר כותב הזוהר "ועד היום הם שולטים עליהם ואינם מניחים להם לעמוד בדתם ואין לך גלות קשה לישראל כמו גלות ישמעאל" (זוהר ח"ב יז א).

המונח "גלות ישמעאל" סתום ואינו מוכר, אך ניתן לביאור באמצעות הבנת המציאות הישמעאלית של מילה ללא פריעה. אם מילת ישמעאל מתארת את מי שהשתחרר כבר מכבליו הגלויים אך נותר עוד כפוף באזיקים סמויים מן העין, הרי שגלות ישמעאל מתארת מצב שאיננו דווקא גלות פיזית, כי אם גלות שהיא בעיקרה רוחנית, כלומר מציאות בה היהודי נסתר מעצמו ותופס את יהדותו דרך מסך של חשיבה חיצונית וזרה. וכשם שמי שמל ולא פרע אינו מודע לערלה המכסה אותו, כך גם גלות ישמעאל היא גלות שאין מבחינים בה, גלות הנדמית לשרויים בה כמצב של גאולה. במלים אחרות, גלות ישמעאל היא גלות השוררת בתוך ארץ ישראל דווקא, כאשר גופנו נמצא בביתו (משוחרר מ"העורלה הגסה" של הגלות הגיאוגרפית) אך שכלנו ולבנו – וממילא, אף העיצוב הפיזי של הבית – נטועים בארצות הניכר של תרבויות העמים (מכוסים ב"קליפה הדקה" של תרבות חיצונית). שלא כגלויות הרגילות, המעמיסות סבל וקשיים על האומה, משרה היא נועם ורווחות, המעוררים יותר מכל רצון להישאר בה. זו גם הסיבה שאין גלות קשה כמותה: הסדק המפריד בינה לבין הגאולה האמיתית הוא אמנם דק מן הדקים, אך גישורו, הכרוך בהתפכחות מאשליית הגאולה ובחשבון נפש יהודי אמיתי, הוא המסובך והמאיים מכל.

האם יצאנו כבר מגלות ישמעאל? אנו מקדישים את חג הפסח לדיבור ביציאת מצרים, אך נוטים לשכוח שהיציאה השלמה ממצרים הסתיימה רק שנים רבות מאוחר יותר, כאשר יהושע מל את בני ישראל שוב בערבות יריחו, הפעם פורע את קליפתם הדקה, ובזאת מגולל מעליהם את "חרפת מצרים" העקשנית – אשליית ישמעאל לפיה די בריבונות-עצמית על מנת להגיע לחירות האמיתית של פנימיות הלב. האם איננו חוזרים על אותה טעות כאשר אנו מתבוננים בחיים שהתהוו כאן מאז בניין המדינה, מתמקדים אך ורק בהישגים הגשמיים, מבלי להבחין בכך שמהו בחיים אלו הוא החוצץ בינינו לבין טבענו הפנימי והקשר החי שלנו עם ה'?

הרעיון הציוני, כפי שבוטא בידי מרבית הוגיו, שאף מהרגע הראשון לגאול את היהודים מבחינה גשמית, אך מבחינה רוחנית ביקש להלאימם ולהתאימם למשפחת העמים החילונית המודרנית. במלים אחרות, הוא ביקש למול את הערלה הגסה של החיים בגלות, אך להמנע בידועין מפריעת הקליפה הדקה

העוטפת את לבו של היהודי – משאלת העצמאות החילונית שלו, הגורם לו להתרחק מבוראו ולנסות להנהיג עצמו כראות עיניו. למעשה, באמצעות האידיאולוגיה החדשה של 'לאומיות', 'נורמליות' ו'ממלכתיות', המטיפה ומשכנעת כי 'ייעודו ההיסטורי' של עם ישראל איננו לעבוד את ה' אלא להיות 'עם חופשי בארצו', שאפה הציונות אף לעבות ולחזק קליפה זו באופן חסר תקדים. ואמנם, באמצעות מערכת חינוך ומסכת טכסים ממלכתית, יוצרת האידיאולוגיה הציונית בנפש היהודי חיסון מפני מגע פנימי ואמיתי עם האמונה והתורה, וזו בצורת זהות חלופית של 'ישראלי', המשוכנע שישראליותו היא יהדותו בזמן שאין בינה לבין היהדות אלא סמלים חיצוניים גרידא.

זיהוי מצבנו כגלות ישמעאל מסייע גם בהבנת הביקורות שמשמיע על הציונות השמאל הרדיקלי, ואף בלימוד זכות עליהן. מילת הגלות (היינו, תחיית חיי הלאום היהודיים) הביאה את החברה הישראלית לאמץ את 'מורשת ישראל' כמורשתה; אך ההימנעות מפריעה (היינו, תפיסת הלאום במונחים חילוניים ומודרניים) גרמה לכך שמורשת ישראל אומצה באופן חיצוני וגס. מעל הכל ניכרת ההחמצה בתפיסת רעיון העם הנבחר. במקום להבינו כקריאה להיות יותר רחמנים, ביישנים וגומלי חסדים מהעמים האחרים, הוא הפך להרגשה של עליונות לאומית, שאין להתאמץ על מנת לזכות בה. במלים אחרות, במקום להסביר את ריבוי החובות המוטלות על היהודי, הוא מובא כצידוק לריבוי הזכויות שהיהודי כעת תובע לעצמו. ממילא, מביאה תפיסה חיצונית זו למצב בו לא מצליחים לראות את הערבים, על הטוב והרע שבהם, ושוכחים שיש לנו גם עניין בטובתם, לא רק בשביל עצמנו אלא בשביל לממש את חזון התורה לפיו אמורים העמים "לְקַרְא כְּלָם בְּשֵׁם ה' לְעַבְדוֹ שְׂכָם אֶחָד", ולפיו "בֵּיתִי בֵּית תְּפִלָּה יִקְרָא לְכָל הָעַמִּים".

יש האומרים, שהעובדה שלבנו נתון בגלות ישמעאל מומחשת בכך שהאחיזה בהר הבית נתונה למוסלמים. אולם המחשה טובה יותר מצויה דווקא בפסטיבל המתנהל סביב הכותל בצד הישראלי, החוגג את כיבושו כאילו היה קודש הקודשים עצמו, ושוכח כי חרף קדושתו מדובר במעטה חיצוני בלבד (וזה אמנם תודעתם של רבבות יהודים ברחבי העולם). האם לא מזכירה ההתפעלות מהכותל סעודת ברית מילה המוכרזת לפתע פתאום באמצע הטקס, דוחה ומשכיחה את הפריעה, וממילא הופכת את ברית המילה לישמעאלית?

מילה אחרונה

ברית המילה נשמרה כאשר מצוות אחרות רבות כל-כך נשכחו, מכיוון שגלות ישמעאל פירושה האשליה שניתן לבנות 'זהות יהודית' בת-תוקף על בסיס עצמאות מדינית ותרבות לאומית גרידא. ומהי הסיבה שבעת מתחילים לנטוש אותה? הסיבה היא, שגלות ישמעאל מגיעה אט-אט לסיימה, ואמת ישנה מתחילה להתחוו: שמי שמל אף אינו פורע, מילתו אינה נחשבת כלל. במלים אחרות, שתחליפים חיצוניים ליהדות, שאינם בנויים אלא מחומרי תרבויות העמים ורק יוצרים גויות מסוג אחר, אינם ממלאים את מקומה של היהדות כהוא זה. הבוחרים לוותר כליל על ברית המילה, אף שלכאורה הם הרחוקים ביותר מהיהדות, דווקא הם המבינים זאת. אם מה שהרווחנו, הם כמו אומרים, הוא רק העמדת הפנים שהיהדות באמת יקרה לנו, עדיף כבר לא למול מלכתחילה ולהתנקות מהשקר הזה. ה"פוסט-ציונות" ו"פוסט-יהדות" שלהם אינה אלא חשיפתה של אשליית ישמעאל המקופלת בציונות עצמה.

בזכות דם מילה ודם פסח נגאלנו ממצרים. אך אם המילה מתחלקת למילה ופריעה, כך גם הפסח מתחלק לשנים: החג שנחגג בליל היציאה ממצרים, וזה שנחגג ערב הכניסה לארץ. העדרותו הבולטת של משה מההגדה אולי מרמזת לנו, שבזוכרנו את יציאת מצרים אנו יכולים לכוון לא רק לגאולה מארץ מצרים שהוא הנהיג, אלא גם להשתחררות מחרפת מצרים אותה הנהיג יהושע, ושרק בזכותה ירשנו את הארץ.